

код екземпляра 109438

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

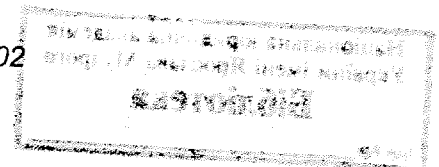
ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 17

Київ 2002

XP

D4

10

18

1.6

231.555

49
іноземних справ, один із гетьманів як військовий міністр, один із підскарбіїв — міністр казначейства, спадкоємець трону без права голосу для ознайомлення з ходом державних справ, а також маршал Сейму без вирішального голосу (для забезпечення зв'язків уряду з Сеймом). Король призначав міністрів у складі Сторожі з числа всіх міністрів, яких було всього 14 (по 7 чоловік із Корони та Литви). Сейм мав право притягати міністрів:

1) до конституційної відповідальності — при порушенні Конституції або закону — перед сеймовим судом, який складався з депутатів та сенаторів, обраних палатами;

2) до парламентської відповідальності, вираженої вотумом недовіри. Він висловився більшістю 2/3 голосів обох палат. Внаслідок недовіри була відставка міністра.

Важливі урядові функції були зосереджені в урядових комісіях. Сторожі підпорядковувались Великій комісії, тобто організовані на колегіальних початках міністерства, що складалися із членів, вибраних Сеймом. То були Комісії: поліції (для міст), військова, казначейська, а також національної освіти. В склад кожної комісії входило 14 або 15 комісарів, які були вибрані сеймом на 2 роки, а також уповноважені від міст у комісіях поліції та казначейства. Комісії ці були задумані і як адміністративні, і як судові органи.

Отже, важливим було: відміна "ліберум вето"; посольська ізба (нижня палата сейму — палата депутатів) отримала перевагу над сенатом, вона приймала закони за більшістю голосів; виконавча влада доручалась королю і його раді; королівський трон почав передаватися у спадок.

Спеціальні закони, з яких найголовніший, що увійшов до Конституції, був "Закон про вільні міста наші королівські ...", стосувалися організації королівських міст, які були визначені "вільними". Закони утворювали єдиний устрій королівських міст, у той час, коли раніше керування кожного міста відбувалося згідно зі особистим статусом; приватновласницькі міста могли підпадати під дію нових правил за волею їхніх господарів. Міське право з тих часів стало обов'язковим і для шляхти, що осіла в містах. Виборче право розповсюджувалося тільки на городян, що мали нерухомість; в міському устрої виділялися збори, що обговорювали і приймали рішення, і виконавчі органи (магістрати). В менших містах утворювалися єдині збори, більші міста поділялися на дільниці. Автономія міст скасовувалась, так як вони позбавлялися права видання статутів та уставів.

В умовах 90-х років XVIII ст. діяльність та рішення Чотирирічного сейму означали перелом у політичному устрої держави і початок суспільних реформ.

Вже у 1793 р. автори книг "Про установаження та упадок Конституції 3 Травня" Г. Колонтай, І. Потоцький, Ф. Дмоховський виправдовували компромісні постанови конституції тим, що не могла депутація (конституційна комісія) підготувати проєкт типового республіканського уряду з надією на успіх. "Таким чином йшлося не про проголошення конституції, яку теоретично бажали поляки. Йшлося про створення можливості більш успішного, з часом, вдосконалення справи"⁵.

Оцінку Конституції, вільну від упереджень та ідеалізації, дали Маркс та Енгельс. Вони оцінили діяльність Чотирирічного сейму як "перші спроби реформ". Конституція доводить, що вже в той час громадяни розуміли, що незалежність держави неможливо відокремити від знищення аристократії та від аграрних реформ у державі"⁶.

За збереження дворянського характеру, але в зіткненні з олігархією і шляхетським консерватизмом, законодавство Чотирирічного сейму і пов'язана з ним правова наука і публіцистика закріплювали централізацію і покращували діяльність

державної влади, прискорювали суспільно-економічні зміни, відображали ідею Просвіти, мобілізували на боротьбу за незалежність країни від сусідніх держав — Російської та Австро-Угорської імперій, Королівства Пруського.

На сьогодні ми розуміємо, що Конституція 3 Травня не була завершенням справи буржуазних реформ, а тільки стала початком майбутньої перебудови правової системи Речі Посполитої, що, безперечно, позитивно позначилося б на суспільному устрої України. Однак через внутрішні протиріччя між різними шляхетськими партіями та відкрити зовнішню державну експансію завершити ці реформи не вдалося. Правобережна Україна в 1791 р. була приєднана до Російської імперії і буржуазно-демократичні реформи затрималися на цих землях ще майже на 70 років. Порядок прийняття, загальні положення Конституції 1791 р. ще малодосліджені українською історико-правовою наукою. І тому потребують із сторони вчених більшої уваги як до однієї з пам'яток права України.

1. Kronika strykowskiego w Rosji I na Ukrainie w XVII — XVIII w / Studia z ustroju I prawa Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV — XVIII w. — W., 1970. — С.85. 2. Bardach J. Historia państwa i prawa polskiego. — W., 1977. — С. 295. 3. Volumina legum. IX K 1839. 4. Там само. 5. Bardach J. Historia państwa i prawa polskiego. — W., 1977. — №. 327. 6. Маркс, Енгельс Ф. Твори. — Т.7. — С. 370.

А.М. СЕРЕДА

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ 1918 р.

Початок ХХ ст. відродив в Україні багатотисячів прагнення народу мати свою державу. Із поваленням Центральної Ради завершився перший етап українського державотворення і був випробуваний ще один напрям розбудови незалежної української державності — гетьманат. Стабілізувати положення в країні на той час могла людина, яка сконцентрувала б у своїх руках всю повноту влади, враховуючи, що політичні і соціальні сили в державі не дозволили повернення до старих часів монархізму.

Гетьманат, як і всі українські уряди доби так званих визвольних змагань 1917—1921 рр. носив характер експерименту. Українська держава П. Скоропадського базувалася на переплетінні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Для реалізації політичної програми Скоропадський насамперед реформував механізм держави. Він зазначав, що спочатку і "не думав про відновлення в Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру, на час поки вдасться сформувати більш помірковану владу"¹.

Механізм Української держави знаходився на початковій стадії формування. Система вищих органів державної влади ще не досягла повного розвитку, їх компетенція не мала чіткого розмежування. Крім того, на створення та розвиток системи центральних органів влади вплинуло утворення "Українського Національного Союзу" і виникнення елементів двовладдя в листопаді 1918 р. 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський затвердив "Закони про тимчасовий державний устрій України", в яких декларувалася ідея сильної влади заради політичних

¹ СЕРЕДА Анжела Миколаївна — кандидат історичних наук, Запорізький державний університет

XP

і соціальних реформ. Так, ст. 1 "Законів" говорить, що "влада управління належить виключно до Гетьмана України"². Гетьман домінував над іншими державними організаціями, що було специфічною рисою моделі державного управління Української Держави. У першому розділі "Про гетьманську владу" "Законів про тимчасовий державний устрій України" закріплені виключні повноваження гетьмана на: ствердження законів, їх санкціонування, без якого жоден акт не мав сили (повноваження в галузі законодавства); призначення голови уряду, затвердження за поданням голови Ради Міністрів членів її кабінету, скасування Кабінету Міністрів у повному його складі, призначення на посади і звільнення інших урядовців у разі, коли для останніх законом не встановлено іншого порядку (кадрові повноваження); вище керівництво міжнародними зносинами Української держави; право вважатися верховним воєводою української армії і флоту; оголошення окремих районів на військовому, осадному або винятковому становищі; помилування засуджених, пом'якшення кари або повне прощення злочинних дій із звільненням від кримінального переслідування і суду; складення казенних взимок; дарування милості в особливих випадках, коли цим не порушуються нічий охоронювані законом інтереси і громадянські права (повноваження судової влади)³.

Таким чином, гетьман особисто міг взяти на себе розв'язання і великої і значної проблеми, що він і робив далі, аж до питань, пов'язаних зі зміною прізвища. Гетьман був обраний тимчасово до обрання Сейму, а тому мав юридично закріплені обмежений строк своїх повноважень як глави держави. Маючи на меті реалізацію цього принципу Скоропадський постійно наголошував на необхідності скликання Українського Сейму (його "Грамоти" від 29 квітня, 22 жовтня 1918 р.), а Рада Міністрів у листопаді 1918 р. встигла вирішити питання про склад комісії з розробки відповідного закону. Скликання Сейму було намічено на січень 1919 р.⁴

Загострення ситуації в країні поставили гетьмана перед проблемою забезпечення керівництва державою в разі непередбачених обставин. Все це зумовило появу 1 серпня 1918 р. "Тимчасового закону про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України". Закон передбачав перехід влади до державного органу — Колегії Верховних Правителів Держави, яка складалася з трьох осіб. Одну з них визначав заздалегідь сам гетьман, друга — обиралась Державним Сенатом, третя — Радою Міністрів. Цей документ можна розглядати і як фактичне закріплення наслідування. Гетьман визначав не лише власного спадкоємця, а й спадкоємця названого ним. Гетьман зобов'язувався власноручно скласти грамоту у трьох примірниках без будь-яких свідків. У грамоті зазначалися прізвища двох осіб: першою називалась та, що стає безпосереднім правителем, а друга — наступником верховного правителя. В разі тяжкої хвороби, як і в разі смерті гетьмана або від'їзду його за межі України відкривалися всі три конверти і оголошувалось ім'я чергового верховного правителя. Лише після цього Державний Сенат і Рада Міністрів таємним голосуванням простою більшістю голосів обирали двох інших членів колегії. Колегія брала на себе всі права і обов'язки гетьмана, але у жодному разі не повинна була навіть торкатися питання про зміну положень "Грамоти" Скоропадського від 29 квітня 1918 р.⁵ Механізм цього закону було задіяно один раз, коли гетьман перебував із державним візитом у Німеччині, тоді колегію очолив голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.

Таким чином, гетьман у певному розумінні уособлював собою державу, виступаючи у внутрішній і зовнішній політиці як глава держави, фактично здійсню-

ючи одноособове правління і був формально незалежним у своїй діяльності. Однак у заяві Ради Міністрів Української Держави від 10 травня 1918 р. говорилося, що гетьман не має за мету стати самодержцем. "Назва Гетьман, це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України. Стоячи на чолі українського правління, гетьман тим самим відновляє і закріплює в народній свідомості думку про невіддільність народні й козацькі вольності". Влада гетьмана не мала такої важливої риси монархії як довечність правління — гетьман призначався тільки до скликання Сейму. В. Винниченко зазначав, що деякі українські політичні сили запропонували розглядати гетьмана як "тимчасового президента" України⁶. Але, зрозуміло, що порівняння гетьмана з президентом також є перебільшенням.

Для здійснення своїх повноважень гетьман мав розгалужений апарат, який складався з трьох підрозділів: штабу, головної квартири та канцелярії. Вже 1 травня 1918 р. уряд ухвалив положення "Про Головну квартиру Гетьмана", що мала складатися "з Чинів, які знаходилися при Гетьмані для доручень, Власної Канцелярії і Штабу Гетьмана". Потреби на утримання всіх підрозділів апарату гетьмана визначалися державним бюджетом. 16 липня 1918 р. були затверджені тимчасові штати штабу гетьмана. Він складався з чотирьох частин: штатів осіб біля гетьмана, штатів гетьманської похідної канцелярії, штатів гетьманського коменданта і штатів гетьманського господаря. Повноваження гетьмана закріплювались у положенні "Про штаб гетьмана всієї України". На штаб покладалися такі завдання: ведення ділового листування гетьмана; інформування про політичну та економічну ситуацію в Україні і за її межами; гарантування особистої безпеки гетьмана; нагляд за політичними партіями та опозиційними силами; організація місцевих і зарубіжних поїздок гетьмана; архівна справа. Штаб займався кадровими питаннями в головній квартирі гетьмана (призначення, звільнення службовців, а також переведення та відпустки).

Основними завданнями канцелярії було діловодство та приймання скарг і прохань, які вирішувалися гетьманом. Очолював канцелярію генеральний писар. До його обов'язків входило супроводжування гетьмана на ділових зустрічах, прийомах, нарадах, військових оглядах. Загалом штаб і канцелярія налічували 25 чоловік.

На головну квартиру гетьмана покладалося завдання охорони всієї адміністрації гетьмана. Організаційно головна квартира складалася з генеральної старшини, гетьманських осавулів, особистого секретаря та ін.⁷

Одним із головних та важливих державних органів, який уособлював і законодавчу, і виконавчу владу була Рада Міністрів. Тому її повноваження та особливості треба розглянути ширше. До компетенції Ради Міністрів як колегіального органу за "Законами про тимчасовий державний устрій України" належало спрямування та "об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління (законодавча та виконавча функції). Отаман-Міністр і Міністри відповідали перед Гетьманом за загальний хід державного управління. За преступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності"⁸.

Повноваження міністрів передбачали розроблення законодавчих актів свого напряму державного управління. Для оперативності та більш ефективного управління процесами міністрам надавалося право не тільки глумачити закони, а й видавати підзаконні акти після попереднього їх схвалення лише Радою Міністрів.

Виходячи з компетенції та повноважень Ради Міністрів можна зробити деякі висновки: Рада Міністрів — колегіальний орган, який виконував функції — ко-

ординації загальнодержавних програм і узагальнення законодавчої ініціативи міністерств та окремих відомств; Отаман-Міністр здійснював підбір кандидатів на міністерські посади, головував на засіданнях; "керування справами Ради Міністрів накладалося на Генерального Секретаря"; міністри, кожний особливо, несли відповідальність тільки перед гетьманом; гетьман сам ухвалював рішення про довіру чи недовіру кабінету у повному складі. Водночас свої накази про розпорядження він повинен був узгоджувати з головою уряду або міністром, який відповідав за певну сферу державного управління.

Уряд гетьманської України спочатку мав дві назви — Кабінет Міністрів та Рада Міністрів, а Голова уряду — Отаман-Міністр (терміни "Кабінет Міністрів" та "Отаман-Міністр" вживаються в "Грамоті до всього українського народу", "Законах про тимчасовий державний устрій України"). Але остаточно закріпилися назви — Рада Міністрів і Голова Ради Міністрів (ці терміни вживаються в інших нормативно-правових актах періоду гетьманату)⁹.

Після приходу до влади гетьман уповноважив створити український кабінет М. Устимовича-Сахна, потім професора М. Василенка, але лише третьому прем'єрові Ф. Лизогубові, нащадкові старого козацького роду, вдалося створити кабінет. До уряду ввійшли: Д. Дорошенко — закордонні справи, О. Рогоза — військові справи, А. Ржепецький — фінансові справи, С. Гутник — торгівля, М. Василенко — освіта та ін. Склад першої Ради Міністрів свідчив про те, що гетьман намагався ввести до міністерств фахівців, які знали своє діло¹⁰. Організаційно уряд гетьманської України складався з міністерств, Державної канцелярії, Управління справами Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів.

При розгляді центральних державних виконавчих органів Української Держави, слід звернути увагу на міністерства. По-перше, на початку гетьманування їх було 11: внутрішніх справ, закордонних справ, народного здоров'я, народної освіти, праці, харчових справ, промисловості й торгу, фінансів, шляхів, військових та судових справ, а згодом було утворено ще два міністерства — земельних справ та сповідань. По-друге, міністерства мали різнопланову й водночас типову внутрішню структуру. Вони складалися з департаментів, але були й винятки — Головні інспекції, Головні управління тощо. В свою чергу, департаменти розподілялися на відділи. Окрім цього, при міністерствах функціонували самостійні підрозділи, зокрема при Міністерстві юстиції — Головне управління місцями ув'язнення та головна інспекція по пересиланню в'язнів. По-третє, крім функціонально-галузевих підрозділів, до структури міністерств входили організаційно-адміністративні відділи (так, відділи персонального складу займалися кадровими справами як у своєму міністерстві, так і в підлеглих їм установах¹¹.

Голова Ради Міністрів мав власну канцелярію, що була його своєрідним особистим апаратом. До складу Державної канцелярії входили Держсекретар та його товариші, Юридична рада, департамент законодавчих справ, відділ кодифікації законів, державна друкарня. Канцелярія відала всіма справами, що надходили на вирішення і розгляд до Голови; листуванням з міністерствами, начальниками відомств та представниками іноземних держав; справами, що вносилися на розгляд Ради Міністрів Головою. Таким чином, Державна канцелярія грала важливу роль у розробці нормативних актів, узгодженні позицій відомств.

Одночасно з Державною канцелярією діяв ще один підрозділ Ради Міністрів — Управління справами Ради Міністрів. Управління складалося із канцелярії, департаменту преси, державного телеграфного агентства, господарчого департаменту, департаменту законодавчих справ. На чолі Управління справами знаходився Держсекретар, який призначався гетьманом.

У травні 1918 р. була утворена Мала Рада Міністрів, яка складалася з товаришів міністрів та осіб, що заміняли їх із правами товаришів міністрів. У першу чергу, вона займалася обговоренням законопроектів у першому читанні. Очолював Раду один із міністрів або їх товаришів за призначенням Ради Міністрів. До компетенції Малої Ради належали також: розгляд таких адміністративних пропозицій міністерств, які за складністю не вимагали взаємної згоди відомств у письмовій формі; розгляд проектів, штатів і кошторисів, що склалися окремими міністерствами; розгляд інших справ, які Рада Міністрів передає на розгляд Малої Ради та ін.¹² Мала Рада Міністрів була одним із прогресивних новотворень. Її діяльність дала можливість Раді Міністрів сконцентрувати увагу лише на стратегічних напрямках і рішеннях.

П. Скоропадський і його уряд мали цілком конкретну програму розбудови Української Держави. За безпосередньої участі гетьмана було прийнято понад 300 законів і серед них перший в історії України "Закон про громадянство Української Держави" (від 2 липня 1918 р.). Була проведена значна робота з українізації органів державної влади і управління. Вирішувалися економічні проблеми, засновані на принципах законності, недоторканності приватної власності та вільного підприємства. Значні успіхи були досягнуті у промисловій, торговельній і фінансовій сферах. Формувалися надійні організаційні засади для розбудови національної культури, науки і освіти. У закордонній політиці уряд чимало робив для налагодження відносин України з іншими державами, зміцнення її міжнародних позицій тощо. Проте залишалася низка невирішених проблем, а саме — земельне питання, формування регулярної армії та ін.

За часів Української держави важливим було питання організації проходження державної служби. Систематизація та впорядкованість інституту державної служби України відбувалася лише в цей період. І хоча гетьман керувався колишніми законами Російської імперії, це не можна назвати повним копіюванням. Всі державні службовці поділялися на класи за посадою і пенсійним забезпеченням. На посади 1 і 2 класу призначав лише гетьман. На посади, що відповідають 3 класові, призначали згідно з наказом, підписаним гетьманом, відповідним міністром та держсекретарем. Посади 4 класу обіймали згідно з наказом, який підписувався гетьманом та міністром відповідного міністерства. Державні службовці 5 класу призначалися згідно з наказом відповідного міністра після погодження з гетьманом поданих списків. Посади 6 класу призначав відповідний міністр власноручно. Посади 7 класу й нижче регламентувалися порядком, який встановлювався у кожному окремому відомстві особисто міністром. Звільнення відбувалося у такому ж порядку, як і призначення¹³.

Взагалі щодо кадрового забезпечення гетьманської України, то згідно з "Грамотою до всього українського народу" — "Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються, всі інші урядовці, які працюють в державних інституціях, зостаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків"¹⁴. Слід звернути увагу, що гетьман і його прихильники намагалися залучити професіоналів та спеціалістів, які мали досвід роботи. Всі державні службовці гетьманської адміністрації склали урочисту обітницю, в якій присягалися "вірно служити державі українській, визнавати державну владу, виконуючи її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут".

В період гетьманату робилися спроби створити ефективний апарат контрольної служби. 30 серпня 1918 р. було прийнятий Закон "Про тимчасову організацію Державного контролю". Закон передбачав, що "контрольні установи в їх ревізійній діяльності зовсім не залежать від інших установ, за винятком законо-

ХР

давчих". Структура центральних установ державного контролю відзначалася простотою. Очолював державний контроль Генеральний контролер, який мав ранг міністра. Щодо компетенції державного контролю, то вона не була чітко визначена. Положення закону "Про тимчасову організацію Державного контролю" підтверджують поєднання контрольної й законодавчої влади.

8 липня 1918 р. Рада Міністрів прийняла Закон "Про утворення Державного Сенату". Фактично цей Закон визначав лише структуру Державного Сенату і вимоги до senatorів і порядок їхнього призначення. Законом передбачалося створити замість Генерального Суду Центральної Ради іншої вищої судової інстанції — Державного Сенату, "Президент Державного Сенату і Сенатори Загального Зібрання призначались наказами гетьмана, після попередньої ухвали кандидата Радою Міністрів". В свою чергу, Сенат поділявся на Генеральний суди: Адміністративний, Цивільний, Карний. Сенату належали переважно функції касаційного суду. При кожному Генеральному суді запроваджувалася прокуратура. Зберігалися діючі до революції судові палати¹⁵. Спостерігається поєднання судової та виконавчої влади бо Сенатори Загального Зібрання можуть бути призначені на посади міністра чи державного секретаря, або товариша міністра чи товариша державного секретаря.

Таким чином, в Українській державі П.П. Скоропадського (1873 — 1945 рр.) яка проіснувала лише вісім місяців, була створена специфічна модель державних органів влади і управління.

На процес створення та функціонування органів державної влади цього періоду впливали такі фактори: з початку існування доба гетьманату була заповнена боротьбою уряду з більшовиками (зовнішній фронт), з російськими організаціями, з українською опозицією (внутрішній фронт); тяжка спадщина, яку дістав гетьманський уряд від попередньої доби (зобов'язання постачати Німеччині та Австро-Угорщині продукти харчування за Брестською угодою); великі проблеми у галузі соціальних відносин (чекання селянства на безоплатну передачу поміщицької землі); існування каральних загонів, пов'язаних з німецькою окупацією, за діяльність яких відповідальність падала на гетьмана.

Однією з головних рис періоду Гетьманщини була концентрація всієї повноти державної влади в органах державного управління. Поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову в державному механізмі не застосовувався. Представницький законодавчий орган в політичній системі держави був відсутній, юридично незалежна судова влада підпорядковувалась центральним органам державного управління.

Пріоритетну роль у системі державного управління відігравав орган держави в одній особі гетьмана, повноваження якого поширювалося на сферу законодавчої, виконавчої і судової влади. Організаційна структура вищих органів державного управління відзначалася простотою побудови і широтою компетенції. Така система державного управління була найбільш ефективною в перехідний період. Основне завдання державних органів у цих умовах полягало в стабілізації ситуації і створення умов для побудови нової моделі державного та суспільного устрою. В досліджуваній період створити такі умови могла тільки політична система гетьманату, яка була оптимальним варіантом організації державного управління на той час.

Звернення до теми гетьманату є актуальним і нині. Адже перешкоди на шляху утвердження України як незалежної держави багато в чому такі самі, як за часів Скоропадського (нездатність української політичної еліти дійти спільної думки, її невідання поліпшити життя народу реформами). Сьогоднішня з минулим поєднується дійовими пошуками форм і засобів формування української дер-

жавності, відчайдушними спроби зрушити з місця побудову цивілізованого громадянського суспільства, навіть у суперечливості рухів суспільного прогресу.

1. *Скоропадський П.* Спомини. — К., 1992. — С. 84. 2. Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України. 1917—1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С.84. 3. Там само. — С. 85. 4. Грамота до всього українського народу // Конституційні акти України. 1917-1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С.83. 5. Тимчасовий закон про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України. // Конституційні акти України. 1917—1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С. 87. 6. *Винниченко Е.* Відродження нації. — К., 1990. — Ч. 3. — С. 35. 7. *Яременко О.* Система центральних органів державного управління Української держави (квітень — грудень 1918 р.) // Вісник Української Академії державного управління. — 1999. — № 4. — С. 41. 8. Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України. 1917-1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С. 85. 9. Грамота до всього українського народу; Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України. 1917—1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С. 82, 85. 10. *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. — К., 1993 — С. 134. 11. *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України 1917—1920 рр. — К., 1997. — С. 92. 12. *Коник С.* Рада Міністрів і міністерства Української держави 1918 р.: структура, компетенція та склад. Організація державної служби // Вісник Української Академії державного управління. — 1998. — № 1. — С. 73. 13. Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України. 1917-1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С. 85; Закон про порядок призначення осіб на урядову службу // *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України 1917—1920 рр. — К., 1997. — С. 193 — 194. 14. Грамота до всього українського народу // Конституційні акти України. 1917—1920 рр. Невідомі конституції України. — К, 1992. — С. 82. 15. Закон про утворення Державного Сенату // *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України 1917—1920 рр. — К., 1997. — С. 194 — 196; *Землянська В.* Судове законодавство гетьмана Скоропадського // Закон і бізнес. — К., 1999. — 15 травня. — С. 36.

Ю.В. ЦВЕТКОВА

ВІЗАНТІЙСЬКІ ЦЕРКОВНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВИХ НОРМ ЄФРЕМІВСЬКОЇ КОРМЧОЇ

Кормчі книги — джерела права України, що містили правові норми, створені церковною та світською владою, як на території держави, так і за її межами, зокрема у Візантійській імперії. Однією з найдавніших серед відомих Кормчих Київської Русі є так звана Єфремівська, знайдена у середині ХІХ ст. В.М. Ундольським¹.

Кормчі книги, а особливо їх ранні списки, є одним із найменш досліджених джерел права України. Праці Г.А. Розенкампа² та митрополита Євгена (Єфімія Болховітінова)³, які здебільшого присвячені систематизації списків та редакцій, на жаль, сучасними дослідниками обмаль використовувалися через те, що у часи

© ЦВЕТКОВА Юліанна Володимирівна — аспірант кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка